

Danijel Sinani

dsinani@f.bg.ac.rs

U potrazi za alternativnim religijama: o „vidljivosti“ i „nevidljivosti“ religijskih organizacija u Srbiji¹**Apstrakt:**

U izlaganju će biti predstavljeni dosadašnji rezultati rada Centra za istraživanje alternativnih religija Filozofskog fakulteta u Beogradu u okviru projekata koje finansiraju Ministarstvo kulture i informisanja i Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja RS. Jedan od ciljeva istraživanja je postavljanje osnova za formiranje „mape“ religijskih identiteta u Srbiji, te ukazivanje na različite aspekte „vidljivosti“ i „nevidljivosti“ organizacija religijskog karaktera, pre svega u kontekstu upotrebe neadekvatnog zakonskog rešenja i konfuznog sistema klasifikacije i identifikacije koji su primenjeni od strane relevantnih državnih institucija.

Ključne reči:

alternativne religije i religioznost, mapa religijskih identiteta, zakon o crkvama i verskim zajednicama, „vidljive“ i „nevidljive“ religije

*

U ovom radu ćemo predstaviti prve rezultate istraživanja koje Odeljenje za etnologiju i antropologiju i Centar za istraživanje alternativnih religija Filozofskog fakulteta u Beogradu sprovode u okviru projekata finansiranih od strane Ministarstva kulture, informisanja i informacionih tehnologija i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Istraživanja se, u prvoj fazi, tiču identifikacije i mapiranja religijskih zajednica koje deluju na prostoru Republike Srbije, s posebnim osvrtom na nove i alternativne religije. Značaj uspešnog realizovanja pomenutih projekata je višestruk, a na ovom mestu je dovoljno pomenuti samo da su alternativne religije i alternativni oblici religioznosti često bili zapostavljena kategorija kada se govori o temeljnim domaćim antropološkim istraživanjima. Postavljanje savremenih oblika religioznosti u fokus istraživanja čini se još bitnijim za dalja antropološka razmatranja, naročito imajući u vidu svu kompleksnost i aktuelnost fenomena novih i alternativnih religija, te njihov položaj i nivo proučenosti u Srbiji danas. Naredni redovi predstavljaju osnovne pristupe, komentare preliminarnih rezultata kojim raspoložemo i smernice za dalja istraživanja, a, pre svega, pokušavaju da objasne na koji

¹ Tekst je rezultat rada na projektu 177018 koji finansira MPNTR RS i projekta *Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu i okruženju*, koji finansira Ministarstvo kulture, informisanja i informacionih tehnologija RS.

način su različite religije i religioznosti u Srbiji postale “vidljive”, ili su, pak, još uvek “nevidljive”, nesakcionisane od strane države. Do informacija o postojećem korpusu religijskih organizacija koje deluju na teritoriji Srbije možemo da dođemo na više načina – putem konsultovanja zakonskih akata, informisanja kod nadležnog ministarstva (kancelarije), preko statističkih podataka dobijenih na odnosvu popisa stanovništva ili, pak, otkrivanjem drugih kanala pomoću kojih se organizacije religijskog karaktera registruju kod državnih organa. Međutim, sklapanje mozaika verskih ideja i sadržaja koji su prisutni u Srbiji je izuzetno težak zadatak i, kako će se videti, trenutno nismo blizu finaliziranja ovog procesa. Za to postoji mnogo razloga, a neki od njih će biti i tema ovog rada.

*

Na početku teksta bismo voleli da istaknemo da na Filozofskom fakultetu postoji dvadesetpet kurseva na kojima se, sa različitih aspekata, proučavaju religije i religioznosti.² Ovaj podatak nam govori da fakultet neguje snažnu teorijsku školu religije i uliva poverenje u kvalitet pristupa fenomenima religioznosti, međutim, empirijski materijal kojim danas raspolažemo, odnosno, istraživanja koja se bave aktuelnom situacijom na terenu, ne prate u potpunosti prethodno pomenuti kvalitet – naročito kada su u pitanju nove i alternativne religije.

Mi danas, zapravo, ne znamo koje sve religijske organizacije i na koji način funkcionišu u Srbiji, a s obzirom na probleme koje uočavamo u pristupu ovom fenomenu od strane nadležnih državnih institucija, čini se da je teško očekivati da će se stanje u skorijoj budućnosti promeniti. U javnosti je, na žalost, i dalje dominantan diskurs o novim i alternativnim religijama koji je plasiran od strane antikult autora i organizacija, a neprofesionalnost i nestručnost medija često pomaže održavanju ovakvih stavova. S druge strane, spisak tema kojima se ”objektivni” istraživači bave kada su u pitanju alternativne religije, uglavnom je kratak, rezultati su često diskutabilni, a najveći problem predstavlja činjenica da su sami predstavnici alternativnih religija retko uključeni u obimnija istraživanja.

Jedna od prvih teškoća na koje se nailazi prilikom sistematskog istraživanja religija i religioznosti u našem slučaju, jeste to što sa ispitanicima koji pripadaju institucijama koje bi trebalo da obezbede podatke o religijama i religioznostima na teritoriji Srbije, ne delimo iste teorijske koncepte, kao ni osnovnu terminologiju. Navešćemo sasvim jednostavan primer – kakav odgovor možemo da očekujemo od službenika Ministarstva vera ako ga pitamo za broj alternativnih religija u Srbiji, kada se u Ministarstvu koriste određenja i pristupi religiji i religioznosti u kojima ova kategorija ne postoji?

² Zahvaljujemo se kolegi Milanu Vukomanoviću na ovom uvidu.

Naravno, terminologiju i koncepte ne moramo da delimo, ali onda bi sistem koji pokušavamo da istražimo trebalo barem da poseduje jedinstven i konzistentan kriterijum definisanja i razvrstavanja, kojem bismo, eventualno, mogli da se prilagodimo i da dobijene podatke, potom, interpretiramo u skladu s našim pristupom, što, na žalost, opet nije slučaj.

Kada se obraćamo nadležnim službama, mi, u stvari, ne znamo da li treba da pitamo za religije, tradicionalne crkve, verske zajednice, konfesije, sekte, male ili manjinske verske zajednice ili grupacije ili, čak, „druge verske organizacije“? Naši koncepti su najčešće nesamerljivi, a činjenica da „druga strana“ svoje koncepte i klasifikacije koristi nekonzistentno i gotovo proizvoljno, dodatno otežava problem.

No, sve prethodno pomenuto govori o urgentnosti preduzimanja istraživanja dizajniranih na osnovu novih, drugačijih pristupa, i sve navedene probleme treba posmatrati samo kao još jedan pokretački impuls.

S obzirom na to da je o ovim i sličnim temama već pisano u nekoliko navrata, u ovom tekstu nećemo govoriti o teorijskom modelu kojim su naša istraživanja usmerena (cf. Chryssides, 1999; Saliba, 2003; Sinani, 2009), niti ćemo ponovo detaljno analizirati osnovni tekst kojim se reguliše pravni položaj verskih zajednica u Srbiji, to jest – Zakon o crkvama i verskim zajednicama RS, koji je na snazi od 2006. godine (cf. Sinani, 2010; Stajić i Sinani, 2011). Međutim, u cilju boljeg uvođenja u temu ovog rada, u sledećim redovima ćemo neke od ovih problema samo da pomenemo ili da ukratko podsetimo na njih.

*

Status religija u Srbiji pravno je definisan ustavima iz 1946, 1963, 1974, 1990, 1992, i 2006. godine. Sloboda veroispovesti je, prema važećem ustavu, definisana članom br. 43 koji glasi: “Jamči se sloboda misli, savesti, uverenja i veroispovesti, pravo da se ostane pri svom uverenju ili veroispovesti ili da se oni promene prema sopstvenom izboru. Niko nije dužan da se izjašnjava o svojim verskim i drugim uverenjima. Svako je slobodan da ispoljava svoju veru ili ubeđenje veroispovedanja, obavljanjem verskih obreda, pohađanjem verske službe ili nastave, pojedinačno ili u zajednici s drugima, kao i da privatno ili javno iznese svoja verska uverenja. Sloboda ispoljavanja vere ili uverenja može se ograničiti zakonom samo ako je to neophodno u demokratskom društvu, radi zaštite života i zdravlja ljudi, morala demokratskog društva, sloboda i prava građana zajemčenih Ustavom, javne bezbednosti i javnog reda, ili radi sprečavanja izazivanja ili podsticanja verske, nacionalne ili rasne mržnje. Roditelji i zakonski staraoci imaju pravo da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima.”³

³ Ustav Republike Srbije, dostupno na: http://www.sllistbeograd.rs/documents/ustav_republike_srbije_lat.pdf

Aktuelni Zakon o crkvama i verskim zajednicama, kao i Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica donet je 2006. godine⁴. Prema tekstu zakona, subjekti verske slobode su *tradicionalne crkve i verske zajednice, konfesionalne zajednice i druge verske organizacije*. Prema članu 10. Zakona, tradicionalne crkve i verske zajednice se bliže određuju kao “one koje imaju viševjekovni istorijski kontinuitet i čiji je pravni subjektivitet stečen na osnovu posebnih zakona“. Konfesionalne zajednice se definišu kao sve crkve i verske organizacije čiji je pravni status bio regulisan prijavom u skladu sa Zakonom o pravnom položaju verskih zajednica (“Službeni list FNRJ“, broj 22/1953) i Zakonom o pravnom položaju verskih zajednica (“Službeni glasnik SRS“, broj 44/1977). Sintagma „druge verske organizacije“ u daljem tekstu zakona nije detaljnije obrazložena.

Prema tekstu zakona iz 2006. godine, za upis crkava i verskih zajednica u Registar, Ministarstvu se podnosi zahtev, koji treba da sadrži odluku o osnivanju verske organizacije sa imenima, prezimenima, brojevima identifikacionih dokumenata i potpisima osnivača od najmanje 0,001% punoletnih državljana republike Srbije, koji imaju prebivalište u republici Srbiji, prema poslednjem zvaničnom popisu stanovništva, ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji Republike Srbije. Prema podacima popisa iz 2002. godine, procenjeno je da 0,001% stanovništva čini broj od 100 državljana Republike Srbije, čiji su potpisi neophodni da bi se verska organizacija upisala u Registar. Pored potpisnika, neophodno je dostaviti i statut, obrazloženje učenja i religijske prakse, kao i adresu objekta koji će biti sedište organizacije.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama je, kako smo rekli, već bio predmet manje ili više oštih kritika i upućeno je na brojne nedostatke u njegovom tekstu, kao i na posledice koje ovakvi nedostaci mogu da proizvedu, tako da se u daljem tekstu nećemo opširnije baviti ovim pitanjima (cf. Vukomanović, 2008a, 2008b; Ilić, 2009). Međutim, jedan od najznačajnijih nedostataka teksta Zakona, jeste činjenica da u ovom osnovnom aktu, koji bi trebalo da reguliše odnos države prema verskim zajednicama, ostaje potpuno nejasno koji kriterijum je korišćen prilikom klasifikacije verskih organizacija na koje se Zakon odnosi, a, pritom, očigledno je da je, čak i kada bismo uspeali da ga identifikujemo, njegova upotreba u potpunosti nekonzistentna. Haotično stanje koje postoji na planu prepoznavanja različitih oblika religioznosti u našem društvu, velikim delom je upravo posledica ovog propusta.

No, na ovom mestu je potrebno podsetiti da je na osnovu Zakona o crkvama i verskim zajednicama i Pravilnika o sadržini i načinu vođenja Regi-

⁴ Zakon o crkvama i verskim zajednicama dostupan je na: <http://www.ver.gov.rs/KSCVZ/uploads/Dokumenti/ZakonOCrkvamaIVerskimZajednicama.pdf>; Registar crkava i verskih zajednica dostupan je na: <http://www.ver.gov.rs/KSCVZ/uploads/Dokumenti/RegistarCrkavaIVerskihZajednica.pdf>

stra crkava i verskih zajednica, u Srbiji priznat pravni subjektivitet osam crkava i verskih zajednica, i to – Srpskoj pravoslavnoj crkvi, Rimokatoličkoj crkvi, Slovačkoj evangeličkoj crkvi a.v., Reformatorskoj hrišćanskoj crkvi, Evangeličkoj hrišćanskoj crkvi a.v., Jevrejskoj zajednici, Islamskoj zajednici, Eparhiji Rumunske pravoslavne crkve Dakija Feliks sa sedištem u Deti (Rumunija) i administrativnim sedištem u Vršcu. Na osnovu Rešenja o upisu u Registar crkava i verskih zajednica, pravni subjektivitet je steklo još njih sedamnaest – Hrišćanska adventistička crkva, Evangelička metodistička crkva, Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana, Evanđeoska crkva u Srbiji, Crkva Hristove ljubavi, Hristova duhovna crkva, Savez Hrišćanskih Baptističkih crkava u Srbiji, Hrišćanska Nazarenska verska zajednica, Crkva Božja u Srbiji, Protestantska hrišćanska zajednica u Srbiji, Hristova crkva braće u Republici Srbiji, Slobodna crkva Beograd, Jehovini svedoci – hrišćanska verska zajednica, Zavetna crkva Sion, Unija reformnog pokreta adventista sedmog dana, Protestantska evanđeoska crkva „Duhovni centar“, Hristova Jevanđeoska crkva. U prethodnih nekoliko godina u Registar crkava i verskih zajednica upisano je pet novih religijskih grupa, dok je deset zahteva za upis odbačeno „zbog procesnih nedostataka“ i jedan odbijen „usled materijalnih nedostataka“. Pet podnosilaca pokrenulo je upravne sporove pred nadležnim sudom a dva su još uvek u toku. Ministarstvo vera, nema podatke o brojnosti sledbenika prethodno navedenih crkava i verskih zajednica (osim dostavljenih spiskova potpisnika) i ne raspolaže podacima o novim i alternativnim religijama koje nisu zvanično prepoznate od strane zakona. Na osnovu prethodno navedenih akata, možemo, dakle, da zaključimo da u Srbiji postoji samo dvadesetpet religijskih organizacija. Naravno, ovakav zaključak bi bio veoma pogrešan, no o tome će više reći biti u daljem tekstu.

*

Pored zakonskih rešenja, određene podatke o strukturi i broju religijskih organizacija na teritoriji Republike Srbije možemo da pronađemo i u rezultatima istraživanja koja sprovode Republički i Gradski zavod za statistiku.

U anketama zavoda za statistiku, prema kriterijumu veroispovesti stanovništvo se 2002. godine razvrstavalo u jedanaest kategorija, i to: islamska, judeistička, katolička, pravoslavna, protestantska, proorijentalnih kultura, pripada veroispovesti koja nije navedena, vernik je ali ne pripada nijednoj veroispovesti, neizjašnjen, nije vernik i nepoznato. Da se podsetimo – prema popisu iz 2002. godine, od ukupno 7.498.001 popisanih, najveći broj stanovnika pripada pravoslavnoj veroispovesti (6.371.584), potom katoličkoj (410.976) i islamskoj (239.658), a na četvrtom mestu su oni koji se nisu izjasnili prema čl. 43 Ustava SRJ i njih je 197.031. Nepoznato je za još 137.291 građana Srbije kojoj veri pripadaju (deo ovih slučajeva nastao je kada su

članovi porodice davali podatke umesto popisanog). Protestanata je 80.837. „Nije vernik“ kazalo je 40.068 građana. Da pripada veroispovesti koja nije navedena reklo je 18.768. Judeistička veroispovest ima 785 sledbenika, proorijentalni kultovi 530, a ljudi koju su se izjasnili kao vernici, ali da ne pripadaju nijednoj veroispovesti, bilo je 473.

Kada razmotrimo rezultate popisa, sabirajući samo one koji su svrstani u kategorije neizjašnjeni, nepoznato i – pripada veroispovesti koja nije navedena, dolazimo do brojke od čak 353.090 ljudi, ili, u odnosu na ukupan broj popisanih – oko 5% onih o čijem religijskom opredeljenju gotovo da nemamo nikakve podatke. Na osnovu brojnih istraživanja u svetu, pokazalo se da ukupan broj pripadnika alternativnih religijskih pokreta u svakoj pojedinačnoj državi najčešće ne prelazi ovaj procenat (Melton, 1999; Barker, 2001).

Popis nam nudi i razvrstavanje pod nazivom “najdetaljnija klasifikacija”, pri čemu je religijsko pripadanje prema samoidentifikaciji razvrstano u 68 kategorija: *Islamska* (Pripadnik islamske zajednice, Pripadnik zajednice islamskih derviških redova Alije u SRJ (zidra)), *Judaistička* (Mojsijeva, Jevrejska), *Katolička* (Rimokatolička crkva, Katolička crkva istočnog obreda (grkokatolička-unijatska), Starokatolička crkva, Hrvatska katolička crkva – starokatolik. Slobodna katolička crkva), *Pravoslavna* (Srpska pravoslavna crkva, Makedonska pravoslavna crkva, Rumunska pravoslavna crkva, Ruska pravoslavna crkva), *Protestantska* (Slovačko-evangelička crkva augzburške veroispovesti, Evangelička crkva, Evangelička hrišćanska crkva augzburške veroispovesti, Hrišćanska reformatska crkva – Kalvini, Hrišćanska adventistička crkva, Hrišćanska zajednica „Zlatna stopa“, Hrišćanska baptistička crkva, Hristova pentekostna crkva, Evangeličko-metodistička crkva, Hrišćanska nazarenska zajednica – Nazareni, Verska zajednica Jehovini svedoci, Hristova crkva braće, Unija reformskog pokreta adventista sedmog dana, Reformski pokret adventista sedmog dana, Crkva evanđeoskih hrišćana, Hristova duhovna crkva „Nogoprani“, Hristova duhovna crkva „Malokršteni“, Hristova duhovna crkva Jevanđelijske braće, Hristova duhovna crkva, Hristova crkva, Crkva Isus Hrist – Božija crkva svetih, Crkva Božija sedmog dana, Crkva Božija, Slobodna crkva Božija, Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana – Mormoni, Hristova crkva betanija, Nezavisna baptistička crkva, Pripadnik verske zajednice Mali hrišćani, Verska zajednica trinaest Jehovinih sinova (Hristove crkve živoga boga), Nova apostolska crkva, Gospodnja crkva (novi Jerusalim), Verska zajednica Filadelfija, Nova duhovna crkva, Naduvari (naduhari), Crkva Božija gospe Vajt, Crkva spiritista, Verska zajednica vojske Isusa Hrista, Apostolska crkva Isusa Hrista, Crkva Božija – reč Božija, Verska zajednica novi salimski duh, Verska zajednica Hristovi učenici, Ostale protestantske), *Sledbenici proorijentalnih kultova* (Hare Krišna, Guru Maharaj Ji, Ananda Marga, Eshanakar Bhagwan Shree Raineesha, „Hram naroda“, Sajentologija, Hindu vaišnavska zajednica, Pripadnik verske zajednice Ezoterijski univerzitet, Ostali proorijentalni

kultovi), *Pripadnik veroispovesti koja nije navedena, Vernik je, ali ne pripada nijednoj veroispovesti, Nije se izjasnio prema članu 43 Ustava SRJ, Nije vernik i Nepoznato.*

Kategorije koje su postavljene u cilju prikupljanja informacija i u pokušaju klasifikovanja dobijenih rezultata, ostavljaju puno prostora za kritike. Tako, na primer, pod terminom proorijentalnih kultova uključene su religijske grupe različitih tradicija kakve su – hinduistička, budistička, kineska, japanska, a i pojedine religije čija se proorijentalna odrednica može lako dovesti u pitanje, kao što su, na primer – Hram naroda i Sajentologija. Način na koji je upotrebljen termin “kult” i koje su sve religijske grupacije podvedene pod ovaj pojam izlišno je i komentarisati. Primetno je, takođe, da za razliku od Ministarstva vera, Republički zavod za statistiku ne pravi razliku između tradicionalnih crkava i verskih zajednica, konfesionalnih zajednica i drugih verskih organizacija, pa se, tako, u grupi protestantskih nalaze i zvanično priznate crkve i zajednice (npr. Slovačko-evangelička crkva augzburške veroispovesti) i one koje to nisu (npr. Naduvari). No, ono što je za naš rad najinteresantnije jeste da čak ni na osnovu najdetaljnije klasifikacije koju sprovodi Republički zavod za statistiku, mi ostajemo uskraćeni za mnoge informacije o alternativnim religijama koje postoje na teritoriji Srbije. Loši kriterijumi za klasifikaciju i pogrešno postavljene kategorije, s jedne strane svrstavaju potpuno nespojive religijske pokrete u iste grupe dok, s druge strane, za mnoge nove i alternativne religije i njihove specifičnosti u ovakvoj klasifikaciji, jednostavno, nema mesta, pa su na taj način ostale – “nevidljive”.

Rezultati poslednjeg popisa iz 2011. godine su objavljeni pre samo nekoliko dana, i u narednim redovima ćemo predstaviti podatke koji su od značaja za naš rad. Interesantno je da se u publikaciji Zavoda navodi da je klasifikacija veroispovesti, prema kojoj su iskazani podaci Popisa 2011. godine, “pratila Preporuke Konferencije evropskih statističara za popise stanovništva i stanova oko 2010. godine”.⁵ Prema popisu iz 2011. godine, rezultati su klasifikovani u trinaest kategorija, za razliku od prethodnog popisa u kojem je ovih kategorija bilo 11. U novoj klasifikaciji, svoje mesto su zadržale veroispovesti – Pravoslavna, Katolička, Protestantska, objedinjene pod kategorijom Hrišćanska. U ovoj grupi, novina u odnosu na prethodni popis je kategorija – “Ostale hrišćanske” (veroispovesti). Zatim, kao i u prethodnom popisu, tu su Islamska i Judaistička veroispovest, a umesto opskurne i neprecizne kategorije “Proorijentalni kultovi”, u popisu se sada nalazi samo neprecizna kategorija “Istočnjačke religije”. Umesto kategorije “Pripada veroispovesti koja nije navedena”, u novom popisu se nalazi kategorija “Ostale veroispovesti”. Kategorija “Vernik je ali ne pripada nijednoj vero-

⁵ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, dostupno na: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=1586>

ispovesti” više ne postoji u klasifikaciji rezultata popisa iz 2011. godine, ali je uvedena kategorija “Agnostik”. Kategorija “Nije vernik” je proširena, pa sada glasi “Nije vernik (ateista)”. Kategorije “Nije se izjasnio prema članu 43. Ustava SRJ” i “Nepoznato”, ostale su nepromenjene i u novom popisu.

Kada su kvantitativni parametri u pitanju, popis iz 2011. godine, doneo je sledeće podatke:

Ukupno je popisano 7.186.862 stanovnika Srbije. Od toga, 6.555.931 njih se izjasnilo kao Hrišćani, i to – Pravoslavni 6.079.396, Katolici 356.957, Protestanti 71.284, a 3.211 ispitanih građana Srbije svrstano je u kategoriju “Ostale hrišćanske veroispovesti”. Prema rezultatima popisa u Srbiji ima 222.828 građana islamske veroispovesti, 578 judaističke, istočnjačkih religija ima 1.237, a pripadnika “Ostalih veroispovesti” 1.776. Prema rezultatima popisa, u Srbiji ima 4.010 Agnostika, 80.053 građana se izjasnilo da nisu vernici (ateisti), 220.735 građana je iskoristilo svoje ustavno pravo te se nisu izjasnili o veroispovesti i za 99.714 je ostala nepoznata veroispovest. U kategoriji „Nepoznato“ iskazan je ukupan broj lica za koja nije upisan odgovor ili je upisan nečitak odgovor, ili je upisan odgovor koji “ne predstavlja izjašnjavanje o veroispovesti”. Ostali smo, naravno, uskraćeni za podatak o tome ko i na osnovu kojih parametara odlučuje šta sve ne predstavlja izjašnjavanje o veroispovesti. Pored toga, i u poslednjem popisu se javlja broj od oko 322.000 građana Srbije o čijoj religioznosti nemamo apsolutno nikakve podatke. Kriterijum koji je upotrebljen za klasifikaciju veroispovesti u poslednjem popisu poseduje, takođe, niz manjkavosti. Tako, na primer, kategorije “Istočnjačke religije” i “Ostale veroispovesti”, verovatno u sebi kriju čitavu lepezu alternativnih religijskih pokreta, o kojima mi, na osnovu izabrane klasifikacije, ne možemo da saznamo gotovo ništa.

*

Ministarstvo vera Republike Srbije⁶ bi trebalo, svakako, da predstavlja jednu od polaznih tačaka kada je proučavanje religije i religioznosti u Srbiji u pitanju. Ministarstvo je prva adresa na koju bi trebalo da budu upućene sve organizacije religijskog karaktera i prva instanca na kojoj država reguliše svoj odnos prema ovom segmentu društva.

Međutim, srpsko Ministarstvo vera raspolaže ograničenim podacima samo o grupama koje su priznate na osnovu Zakona o crkvama i verskim zajednicama i Pravilnika o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica, kao i Rešenja o upisu u Registar crkava i verskih zajednica – što nas vraća na već pomenuti broj od ukupno 25 religijskih organizacija.

U okviru istraživanja CIARA, obavljani su intervjui sa odgovornim licima iz Ministarstva vera, u cilju dobijanja detaljnijih informacija u vezi

⁶ Ministarstvo vera je odlukom od 2.8.2012. godine, koju je potpisao premijer, pretvoreno u Kancelariju za saradnju s crkvama i verskim zajednicama.

sa iskustvima u radu s verskim zajednicima, kao i rekonstruisanja kompletne procedure koja je neophodna da bi jedna religijska organizacija bila upisana u Registar i na taj način postala vidljiva i sankcionisana od države.

Kada je, dakle, procedura za registraciju religijskih organizacija u pitanju, prvi korak predstavlja podnošenje prijave, koja može da bude napisana i u slobodnoj formi, mada postoji obrazac koji sugeriše strukturu i sadržaj. Predviđeno je da se zajednica smatra registrovanom ukoliko Ministarstvo ne odgovori na prijavu u roku od šezdeset dana, za šta u praksi do danas ne postoje primeri. Dalje, procedura nalaže da podnete prijave moraju da budu dostavljene na razmatranje pravničkoj komisiji pri Ministarstvu, koja treba da proceni da li su ispunjeni svi formalni uslovi i da li postoje nekonzistentnosti i drugi propusti u osnivačkim aktima i statutu zajednice. Ukoliko prijava ispuni sve uslove postavljene na prvom nivou razmatranja, dokumentacija se prosleđuje komisiji koja se u Ministarstvu, u vreme našeg istraživanja, sastojala od jednog pravnika i dva sociologa, gde se dalje razmatra s posebnim osvrtom na podnesak koji se odnosi na učenje religijske zajednice. Prema tvrdnjama naših ispitanika, u dosadašnjem radu komisija, nikada se nije desilo da bilo koja religijska zajednica bude odbijena zbog svog učenja – odnosno, u njima nisu prepoznati elementi koji bi mogli da narušavaju tuđa prava i slobode – „kao što bi to mogli učiniti neki Satanisti“, kako je prokomentarisao jedan od ispitanika. Međutim, često se dešava da prijave prvu pravničku instancu ne prolaze uglavnom iz formalnih razloga, ili kako ispitanici ističu, zbog svojevrsnog „nesporazuma“. Naime, najveći problem organizacijama koje konkurišu za upis u registar predstavlja propisana obaveza prisustva i potpisa stotinu ljudi na osnivačkoj skupštini, što je razlog zbog kojeg je, na primer, odbijan pokret Hare Krišna. Predstavници Ministarstva smatraju da je ova odbredba neophodna kako bi se sprečila monopolizacija vlasti od strane manjeg broja ljudi ili razvoj harizmatskih vođa. S druge strane, do manjkavosti u prijavama dolazi i zbog pitanja „nadležnosti“, to jest, zbog toga što pisci statuta organizacija često mešaju zakonodavne i izvršne organe u statutarnim rešenjima, što može da ima posledice, kako kažu u ministarstvu, u rešavanju imovinskih pitanja ili prilikom dobijanja poreskih olakšica. Pored ostalog, organizacije koje konkurišu za upis u Registar moraju da imaju dokaz o stalnim prihodima, što takođe predstavlja problem potencijalnim kandidatima.

U praksi su česti i sporovi oko imena pokreta koji teže da budu registrovani. Pored toga što Zakon propisuje regulativu za pitanje podudaranja delova naziva verskih zajednica, u Ministarstvu tvrde da se vode pravilom „prvi u vremenu – prvi u zakonu“, odnosno, ukoliko dođe do nesuglasica i podela među predlagačima ili pokretima koji treba da budu registrovani, na sudu se dokazuje koja je organizacija „starija“, odnosno, ranije osnovana.

Ukoliko, pak, zajednica želi da se registruje kao konfesionalna, njeni predstavnici treba da obezbede dokaz da je ona bila priznata u prethodna

dva zakonska akta koji tretiraju datu problematiku, što se obično sprovodi na osnovu evidencije koja se vodi u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Ispitanici navode Adventističku crkvu kao primer zajednice koja je na taj način postigla status konfesije.

Što se tiče aktuelnih upravnih sporova, od ukupno pet koliko ih je vođeno, tri su odbačena, pošto su zajednice u postupku želele da ospore Zakon i da budu svrstane u tradicionalne verske zajednice, a dva spora su i dalje u postupku i oni se odnose na Crnogorsku pravoslavnu crkvu i Versku zajednicu „Glasnici blaženstva“ i vode se na osnovu Zakona o opštem upravnom postupku i Zakona o upravnim sporovima.

Registar crkava i verskih zajednica ne predstavlja izvor značajnih informacija, kako bi se to moglo očekivati, već sadrži ime osnivača verske zajednice, godinu osnivanja i osnovne podatke o zajednici. Registar upotpunjuje, takozvani, „omot spisa“ u kojem se nalaze svi slučajevi koji su stizali pred Ministarstvo i detaljniji podaci o učenjima verskih zajednica. Oni su prema Zakonu o kulturnim dobrima, proglašeni pokretnim dobrom i u Ministarstvu se čuvaju dve godine, nakon čega se pohranjuju u Arhiv Srbije.

Na, za nas najznačajnije pitanje – koja se definicija ili određenje religije uzima kao operativno u radu komisija ministarstva koje donose odluke o upisu ili odbijanju upisa u Registar religijskih organizacija, ispitanici tvrde da nikad nisu imali „toliko nejasan“ slučaj da bi time uopšte i morali da se bave. Generalno, definicije i tretman usklađuju sa okolnim zemljama – kao što su Slovenija, Hrvatska i BiH, koje su svoje pristupe problemu, pak, usklađivale sa EU, ali ispitanici tvrde i da rade na osnovu propisa Evropskog suda za ljudska prava.

Može se reći, na kraju ovog dela, da je najveća korist od razgovora sa predstavnicima Ministarstva ispoljena u spoznaji o meri u kojoj se razlikuju pravno-racionalni pristup određenju fenomena kojim se bavimo i humanistički, ili antropološki pristup u studijama novih i alternativnih religija koji pokušavamo da promovišemo. Odnos države prema verskim zajednicama određuju definicije, kategorizacije i uslovi koje postuliraju pravni timovi, ali su u Srbiji one, uglavnom, preuzete iz sličnih rešenja evropskih zemalja i zemalja u okruženju.

*

Pored Ministarstva Vera i Republičkog i Gradskog zavoda za statistiku, podatke o organizacijama religijskog karatekra možemo pronaći i u Agenciji za privredne registre (APR).

U stvari, nakon kratkog istraživanja sprovedenog u ovoj instituciji, stiče se utisak da se najinteresantniji i najbogatiji materijal vezan za nove i alternativne religije krije upravo u pomenutom registru. Naime, zbog jednostavnije i pristupačnije procedure, mnoge religijske organizacije odlučuju da se registruju kao udruženja građana ili nevladine organizacije (NVO). U tom

slučaju, pored izvesne novčane naknade, Agenciji je potrebno dostaviti statut udruženja, izveštaj sa osnivačke sednice i potpis najmanje tri koosnivača. U APR-u je trenutno registrovano preko 16.000 udruženja, što dovoljno govori o količini faktografije koju treba detaljno razmotriti. Problem sa definisanjem udela koji u ovoj brojci zauzimaju religijski pokreti je veliki, pošto ne postoji kriterijum po kojem bi se organizacije pretraživale razvrstane po oblasti delatnosti, čak i kada bi sve one koje su u osnovi religijske to eksplicitno i formulisale u opisu – što je veoma redak slučaj.

Na osnovu letimičnog pregleda registrovanih udruženja, može se već izdvojiti preko dvestotine udruženja za koja postoje manje ili više potkrepljene indicije da se radi o organizacijama religijskog karaktera. No, kako ne bismo licitirali s brojevima, što nam nikako nije niti cilj niti namera, dalja istraživanja bi trebalo da omoguće preciznije procene i argumentovanije tvrdnje.

Za sada, možemo da konstatujemo da se u obilju udruženja registrovanih u Agenciji nalaze i brojne poznate alternativne religije ili one zajednice koje u Srbiji rade pod donekle izmenjenim nazivom u odnosu na matičnu organizaciju. Ovi pokreti su prepoznatljivi stručnjacima ali kod laika najčešće ne bi izazvali bilo kakve asocijacije vezane za njihov religijski karakter. U Agenciji su takođe registrovane i manje poznate religijske zajednice, koje i u svetu beleže relativno mali broj članova i nisku zastupljenost u javnom životu, ali i pokreti koji su autohtonog porekla i pritom su potpuno marginalizovani.

Tako, na primer, u Agenciji za privredne registre su upisani poznati religijski pokreti kao što su – Satja Sai organizacija Srbija, Savez za Transcendentalnu meditaciju Srbije, Habad Srbija, Šri Đaganat Đotiš centar, Šri Činmoj centar, Internacionalna škola Zlatnog ružinog krsta Lectorium Rosicrucianum, Udruženje građana Srbije Radža-joge Brama Kumaris, Maharišijev vedski centar, Udruženje građana Sukjo Mahikari za Srbiju, zatim, ogranci ili manje poznati pokreti kao što su – Udruženje „New Age – Rainbow“, Ezoterijski edukativni centar – „Astralni kodovi“, Teravada budističko udruženje „Srednji put“, i tome slično.

U Agenciji su registrovani brojni hrišćanski pokreti, često usmereni na humanitarne delatnosti, kao što su – Protestantsko-Evandeosko udruženje, Hrišćanski i evangelizacioni centar, Udruženje evandeoskih studenata Srbije, Život i svetlo – evandeoska misija, Udruženje „Evandjelje u svaku kuću“, Evandeoska crkva u Srbiji – Evandeoska crkva Otvorena vrata Novi Sad, Syloam – Hrišćanska međunarodna misija, Udruženje hrišćana sedmog dana, Hrišćansko udruženje Beograd, Udruženje građana „Hrišćanska esenska zajednica u Srbiji“, Udruženje za promociju hrišćanskih vrednosti „Manna“, Hrišćansko humanitarno udruženje Hleb života, Hrišćanski centar za isceljenje molitvom „Vitlejem“, „Vera i svetlo u Srbiji“, „Mladi za Hrista – Srbija“, Caritas apostolskog egzarhata, i tako dalje.

U registru Agencije nalaze se i brojna inicijacijska društva i viteški redovi, kao, na primer – Pro Concordatia Populorum, Suvereni vojni viteški red zmaja, Udruženje „Vitezovi templari Srbije“, ali i celih 36 slobodnozidarskih loža – Loža „Svetlost Balkana“, Udruženje „Regularna Velika Loža Visokog Masonskog Saveta Srbije, Velika masonska loža Srbije, Velika Nacionalna Loža Srbije, „Loža Dunav“, Loža „Maksimilijan Vrhovac“, Udruženje „Regularna Velika Loža Srbije Beograd“, Prva i potpuna slobodnozidarska loža „Ekskluziv“, Prva i potpuna slobodnozidarska loža „Živojin Mišić“, Velika ujedinjena loža Srbije, Loža „Srce Srbije“ Kruševac – da navedemo samo neke od njih.

Spisak organizacija religijskog karaktera se tu, naravno, ne završava. U Agenciji su registrovani brojni pokreti za ljudski potencijal i alternativnu medicinu i duhovnost, od kojih su najpoznatiji, verovatno – Reiki Srbije, Udruženje građana „Majnd centar Scientia Divina“, Sabor III Milenijuma, Udruženje za antroposofsku medicinu Srbije, a u registru postoji i četrnaest udruženja koja na različite načine promovišu bavljenje jogom i meditacijom.

Nabrajanje udruženja religijskog karaktera koja su registrovana u Agenciji za privredni registar bi se moglo nastaviti na još nekoliko narednih stranica, ali mišljenja smo da je prethodno navedeno sasvim dovoljan pokazatelj koliko je Agencija značajan izvor podataka za sticanje potpunije slike mape religijskih organizacija u Srbiji.

Na ovom mestu ćemo da dodamo još da u bazi podataka Agencije za privredni registar postoje organizacije koje su, očigledno, religijskog karaktera ali i one kod kojih je taj aspekt prikriven.

U svakom slučaju, kod svih vrsta organizacija kao opis delatnosti udruženja, što je osnovna kategorija za upis u registar, stoji ista formulacija – „Delatnost ostalih organizacija na bazi učlanjenja“, koja nam ne govori apsolutno ništa o karakteru i svrsi postojanja udruženja i značajno otežava naše napore da pronademo elemente slagalice za naš zamišljeni „religijski mozaik“.

Pored opisa delatnosti udruženja, među podacima koji se mogu naći kod pojedinačnih organizacija jesu i opis privredne delatnosti udruženja – koji, ukoliko je uopšte istaknut, što nije čest slučaj, najšećće predstavlja delatnosti kao što su – „Izdavanje knjiga, Izdavanje časopisa i periodičnih izdanja“.

Najdetaljniji opis koji se tiče prijavljenih udruženja, a može se naći u Agenciji za privredni registar, nalazi se pod stavkom „Oblasti ostvarivanja ciljeva“ udruženja. Kod organizacija koje nisu eksplicitno religijskog karaktera, ovde nailazimo na širok spektar opisa, kao što su – Humanitarni rad; Negovanje i očuvanje principa i tradicija humaniteta; Zaštita ljudskih prava i promocija interkulturalnosti; Društveni aktivizam; Alternativna medicina; Prosvetčivanje; Duhovnost, kultura, umetnost, nauka i humanitarni rad; Humanitarni, kulturološki, duhovni i društveno – korisni karakter; Istraživanje razvoja ljudske civilizacije i kulture; Očuvanje mira, kulture i obrazovanja, kao i razvijanje svesti o sadržini kulturnih vrednosti; Rad u oblasti duhovnog

uzdizanja; Razvoj i afirmacija alternativnog načina života, spiritualnog razvoja, razvoj anti stres programa, zaštita ljudskih prava i zabrana diskriminacije, i tome slično. Dok kod onih eksplicitnijih iskaza možemo da zateknemo, na primer – Primena gnostičkog i hrišćanskog učenja u svakodnevnom životu; Zdravstvo, socijalna zaštita, ekologija, religija ili – Negovanje i očuvanje principa i tradicija slobodnog zidarstva.

Međutim i kod mnogih udruženja koja predstavljaju u svetu dobro poznate i razvijene religijske pokrete, pored jasno istaknutih religijskih ciljeva organizacije, možemo da zateknemo i opise koji skrivaju pravi karakter pokreta, kao što su, na primer – Ljudska prava i slobode; Razvijanje i oživotvorenje hrišćanskih ideala mira i ljubavi u društvu i tome slično.

Većinu udruženja religijskog karaktera koje možemo da pronademo u Agenciji za privredni registar čine primarne i sekundarne religijske organizacije, kako ih je opisao Gordon Melton (Melton, 1999). Naime, pored organizacija koje uživaju primarnu religijsku odanost od strane svojih sledbenika i simpatizera, odnosno, koje predstavljaju osnovnu grupu sa kojom bi se vernik identifikovao i koje obezbeđuju vitalne rituale životnog ciklusa (primarne religijske grupe), veoma veliki broj organizacija religijskog karaktera koje su registrovane u Agenciji pružaju tek neku od ograničnog seta religijskih funkcija, kao što su edukacija, evangelizacija, izdavaštvo, socijalna briga, itd, ali ne obezbeđuju zaokruženu ponudu kao primarne grupe. Potonje se odnosi, pre svega, na veliki broj hrišćanskih, mahom protestantskih grupacija i udruženja.

*

Kao što smo iz prethodnog teksta mogli da vidimo, pitanje identifikacije religijskih organizacija u Srbiji nije nimalo jednostavan zadatak. Neadekvatna zakonska rešenja i rigidno nadležno ministarstvo, koje, pritom, od polovine protekle godine funkcioniše kao Kancelarija za saradnju s crkvama i verskim zajednicama, ne uspevaju da unesu bilo kakav red u religijsku mapu Srbije. Najdeteljnija kvantitativna istraživanja – popisi celokupne populacije, ostavljaju veliki procenat građana u kategorijama koje ne daju nikakve naznake o njihovoj religioznosti, dok, s druge strane, izvršena klasifikacija omogućava i postojanje kategorija u kojima se na jednom mestu nalaze potpuno različite religijske organizacije. Nabogatiji izvor podataka o novim i alternativnim religijama predstavlja, zapravo, Agencija za privredni registar. Međutim, dobijanje podataka o registrovanim udruženjima nije jednostavan proces, istraživanje u bazi podataka registra je komplikovano, a informacije koje se mogu pronaći su šture i često svesno predstavljene s namerom da „zavaraju trag“, te su stoga podložne različitim tumačenjima. Naravno, ni u kom slučaju ne treba zaboraviti činjenicu da određen broj religijskih zajednica u Srbiji funkcioniše i bez ikakve prijave ili registracije.

Pritom, identifikacija postojećih religijskih organizacija, koje zbog svih navedenih propusta još uvek nisu prepoznate od strane države, odnosno, i dalje zauzimaju položaj „skrivenih“ ili „nevidljivih“ religijskih zajednica, predstavlja samo prvi, osnovni korak za svako temeljno istraživanje koje bi želelo da predstavi pravu sliku religijskog diverziteta u Srbiji.

U tom smislu, potpuno je jasno da će svako, pa tako i naše, antropološko, kvalitativno istraživanje alternativnih religijskih pokreta, morati da se odvija paralelno sa procesom identifikacije i mapiranja što je moguće većeg broja religijskih organizacija koje postoje u Srbiji. Prikupljanjem iskustvene građe koja će nam dati podatke o istorijatu, organizaciji, infrastrukturi, resursima, religijskom učenju i praksi, svakodnevnom životu i sličnim problemima vezanim za alternativne religije u Srbiji, bićemo u prilici da interpretiramo brojne aspekte njihovog života i da ih na taj način učinimo “vidljivijim” i predstavimo način na koji su one, zapravo, inkorporirane u svoje “realno” društveno okruženje.

Literatura:

Barker, Eileen. 2001. *New Religious Movements, Their Incidence and Significance*. In *New Religious Movements: Challenge and Response*, ed. B. Wilson, J. Cresswell, 2. Edition. London: Tylor&Francis E-Library

Chryssides, D. George. 1999. *Exploring New Religions*, London: Continuum

Ilić, Vladimir (ur.). 2009. *Verske slobode u Srbiji: stanje, perspektive, mogućnosti*. Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva.

Melton, J. Gordon. 1999. *The Rise of the Study of New Religions*. A paper presented at Cesnur, Cesnur

Saliba, John. 2003. *Understanding New Religious Movements*, Oxford: AltaMira Press

Sinani, D, N. Kulenović, M. Stajić. 2012. Nove i alternativne religije u Srbiji : o proučavanju i proučavanima. *Etnoantropološki problemi.*, god. 7, sv. 2, str. 511-538.

Sinani, D. 2009. Možda si ti ona prava? Nove religije i alternativni koncepti. *Etnoantropološki problemi* 4 (1): 163-182.

Sinani, D. 2010. Dawn by Law. Alternative Religious Concepts and Serbian Law on Churches and Religious Communities, *Antropologija*, knj. 10, sv. 3, 121-132.

Sinani, D. 2011. Fascikle, registri i kabineti. Šta su to alternativne religije u Srbiji?. u: Sinani, Danijel (ur.). *Antropologija, religije i alternativne religije : kultura identiteta*, (Etnološka biblioteka, knj. 55). Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, str. 345-363.

Stajić, M. i D. Sinani. 2011. Alternativna religioznost i kulturni identitet. U: ŽIKIĆ, Bojan (ur.). *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe : zbornik radova sa naučnog skupa Kulturni identiteti u XIX veku*, (Etnološka biblioteka, knj. 62). Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, str. 129-146.

Vukomanović, Milan. 2008 a. *Homo Viator: religija i novo doba*. Beograd: Čigoja štampa

Vukomanović, Milan. 2008 b. Serbian Orthodox Church as a Political Actor in the Aftermath of October 5, 2000. *Politics and Religion*, Cambridge University Press 1 (2): 237-269.

Izvori:

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji: Stanovništvo – Verioispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost, podaci po opštinama i gradovima, Beograd, 2013, Republički zavod za statistiku.

<http://www.vere.gov.rs/>

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

<http://www.apr.gov.rs/>

Danijel Sinani

In the search for the alternative religions: about the “visibility” and the “invisibility” of the religious organizations in Serbia

This paper presents the results that the Center for the research of alternative religions in the Faculty of Philosophy in Belgrade achieved thus far within the projects that are funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development and by the Ministry of Culture and Media of the Republic of Serbia. One of the goals of the research is to lay the groundwork for the creation of a “map” of religious identities in Serbia and to point out different aspects of “visibility” and “invisibility” of the organizations which are religious in character, especially in the context of the use of inadequate legal solutions and the confusing classification and identification system which the relevant state institutions apply.

Key words: alternative religions and religiosity, map of religious identities, the Law on Churches and Religious Communities, “visible” and “invisible” religions